

МОРФЕМСКА И ТВОРБЕНА АНАЛИЗА – ПРОБЛЕМСКИ ПРИСТУП¹

У раду се указује на могућности примене савременог методичког система који је заснован на учењу путем решавања проблема у настави српског језика. Методички модел заснован на елементима овога система разрађен је на једном од важних питања с којим се ученици сусрећу у средњошколској настави, а то је сегментација речи с морфолошког односно са становишта творбе речи. Сам појам морфеме је ученицима веома апстрактан, а често у пракси долази и до поистовећивања морфолошке и морфемске с творбеном анализом речи, што свакако може бити добро полазиште за креирање проблемске ситуације при обради овог наставног садржаја.

Кључне речи: систем проблемске наставе, морфемска анализа, творбена анализа, српски језик.

1. СИСТЕМ ПРОБЛЕМСКЕ НАСТАВЕ.² С намером да се превазиђе шаблонски приступ језичким темама и пуко граматизирање, у настави српског језика могу се применити савремени методички системи, или бар њихови поједини елементи. Један од таквих система јесте систем проблемске наставе.

Основна карактеристика овога система јесте да се ученици релативно самостално упознају с новим чињеницама, правилима и генерализацијама што им раније ни на један други начин није било омогућено. Наиме, градиво се не презентује у готовом облику, већ ученик самостално, решавајући проблемске задатке, открива поједине чињенице а затим их смешта у своје когнитивне структуре. У методичкој литератури се истичу предности самосталног рада ученика, које се огледају у следећем: знање стечено самосталним открићем трајно је и функционално; самосталним радом ученик савладава општу методологију учења, бога-

* gordanastasni@yahoo.com

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прајамитичка исцртавања* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Систем проблемске наставе приказан је на основу следећег извора: Петровачки–Штасни 2010.

ти унутрашњу мотивацију за стицање знања; повећава се радозналост ученика и осетљивост за решавање интелектуалних проблема (Петровачки–Штасни 2010: 85). Нема сумње да би учење путем решавања проблема – по бројним својим одредницама и импликацијама – могло представљати оптималан модел ефикасног учења (Галић 2005: 294). У оквиру проблемски осмишљене наставе ученици треба да усвајају базична знања из одређене научне области, да стичу способност примене стеченог знања у школи и ван ње, да унапреде и активно користе своје знање решавајући будуће проблеме (DELISLE 1997).³

У наставном контексту се под проблемом подразумевају задаци који могу да покрену мисаону активност ученика. Проблем је специфичан задатак јер садржи непознате елементе, који ученике доводе у стање упитаности над садржајем којим се баве и који их покреће на стваралачки приступ проблему и примену искуства, што доводи до усвајања нових сазнања. Важна карактеристика проблемских задатака јесте постојање различитих начина који могу довести до решења. Поред наведеног, проблемски задаци треба да буду засновани на програмским садржајима.

Проблемска настава има своје препознатљиве фазе. Најпре се креира наставна ситуација из које ће искрснути проблем. Проблемску ситуацију ствара наставник, а ученик треба да перципира проблем. Следи предлагање хипотеза. Наставник подстиче ученике на размишљање ради изналажења могућности за решавање проблема. Најбитнију фазу у раду представља решавање проблема, при чему ученици треба да уоче везе између познатих и непознатих елемената, изводе нове генерализације, увиђају битне односе међу појавама и појмовима и на основу тога решавају постављени проблем. Проблемска настава афирмише такозвану стваралачку методу која погодује развијању способности компарације и објашњавању појава, откривању узрочно-последичних веза и односа и документовању постављених теза (ROSANDIĆ 1998: 98). Предстоји затим провера и корекција решења и, на крају, усвајање садржаја, јасно дефинисање појмова и утврђивање њиховог места у одговарајућој појмовној парадигми. Завршном фазом се сматра примена стечених знања, умења и навика у новим ситуацијама.⁴

³ <http://www.ascd.org/publications/books/197166.aspx>

⁴ Постоје и другачији модели проблемске наставе са следећим етапама: постављање проблема, фаза настављања, фаза декомпозиције проблема, фаза решавања проблема, фаза извођења закључка, фаза проверавања закључка (Ничковић 1970: 127).

У проблемској настави се очекује да ученици формирају и испољавају критички став, да се суочавају с проблемом, постављају тезе које треба доказати или оповргнути, наводе алтернативе, баве се изворима, анализирају и коригују резултате до којих су дошли. Активности наставника условљене су типом проблемске наставе. Ако је она руковођена, наставник креира проблемске ситуације, претежно их реализује и учествује у истраживању заступљеном у наставном процесу. Уколико ученици самостално решавају проблеме, наставник углавном надгледа и усмерава њихов рад.⁵

2. ПРОБЛЕМСКИ ЗАДАЦИ У ВЕЗИ С МОРФЕМСКОМ И ТВОРБЕНОМ АНАЛИЗОМ РЕЧИ

2.1. За разраду проблемског приступа у настави граматике српског језика одабрана је тема посвећена морфемама, морфемској и творбеној анализи речи. Наиме, традиционално схватање творбе речи као саставног дела морфологије за последицу има разне теоријске и термилошке проблеме, што се одражава и на наставу матерњег језика. Према мишљењу Љубомира Поповића (2004: 55), први проблем за дефинисање морфологије, па и творбе речи, јесте да ли се морфологија схвата у ширем или ужем смислу, тј. да ли поред промене речи, као свог језгра, обухвата и творбу речи или не. Данко Шипка (1998: 104) истиче да је творба речи придружена морфологији „на основу тога што и једна и друга проучавају морфеме и законитости њихове расподеле. Веза је, на даље, била мотивисана и релативно лако формализацијом творбених законитости, што их везује за граматичка, а одваја од лексиколошких обиљежја.”

⁵ Observers won't instantly spot a teacher at the blackboard or lecturing in the front of the room; rather, they'll find the teacher at a student's desk commenting on the child's writing, in the corner making notes on class activity, or just about anywhere else in the room *except* the front. Seeing this, observers mistakenly may think that PBL requires very little of the teacher, who just seems to watch students work on their own. This is hardly the case. When one considers the time required to develop a problem, oversee and assist students throughout the project, encourage students to be more independent, and assess and evaluate the success of the problem as well as students' performance, it is clear that the teacher's role is vital for the effectiveness of this learning experience. In fact, many teachers think the PBL process requires more work than traditional lecturing, although it also offers greater rewards in exchange (DELISLE 1997).

Управо је наизглед заједнички предмет проучавања ових двеју научних дисциплина довео до основног проблема – да ли су морфеме јединице анализе и у морфемској и у творбеној анализи речи, те да ли се морфемска анализа може поистоветити с творбеном. И у настави се ово питање може осмислити као проблемска ситуација. Наиме, ученици би требало да имају одговарајуће предзнање у вези с морфемама, њиховим формалним и семантичким обележјима и о њиховој подели, као и о основним творбеним јединицима и њиховим карактеристикама и функцији у деривационом систему, а наставник треба јасно да дефинише проблем.

Модел

ПРОБЛЕМСКИ ЗАДАЦИ У ВЕЗИ С МОРФЕМСКОМ И ТВОРБЕНОМ АНАЛИЗОМ РЕЧИ

Проблем 1: Најмање језичке јединице – фонема и морфема

- а) Подсети се дефиниција фонеме и морфеме.
- б) Анализирај реч *саӣ*: а) с фонолошког становишта; б) с морфолошког становишта.
- в) Од колико се морфема састоји именица *саӣ*?

Проблем 2: Врсте морфема

- а) Одреди врсте морфема које чине именицу *саӣ* и придев *саӣни*.
- б) Упореди речи *саӣ* и *рад* с морфолошког и творбеног становишта.
- в) Од којих се морфема састоје речи: *радни*, *радник*, *йреградник*?

Проблем 3: Суфиксалана морфема и суфикс као творбена јединица

- а) Каква је морфемска структура суфикса као творбене јединице?
- б) б) Размишљајмо о мотивационом смеру: *радӣӣи* → *рад* или *рад* → *радӣӣи*.

Проблем 4: Лексичка (коренска) морфема и творбена основа

- а) Одреди лексичку (коренску) морфему у речима *радӣӣи* и *радник*, а затим означи творбену основу у речима: *раднички*, *израдӣӣи*, *израда*.

2.2. РАЗРАДА ПРОБЛЕМСКИХ ЗАДАТАКА У ВЕЗИ С МОРФЕМСКОМ И ТВОРБЕНОМ АНАЛИЗОМ РЕЧИ

Проблем 1: Најмање језичке јединице – фонема и морфема

- а) Подсети се дефиниција фонеме и морфеме.
- Фонема* је најмања сегментна јединица језика која нема значење (SUBOTIĆ 2005: 20).

Морфема је најмања значењска сегментна јединица језика (Subotić 2005: 28).

На основу дефиниција, истакни разлику између ових језичких јединица и наведи примере којима ћеш уочену разлику илустровати.

б) Анализирај реч *саӣ*: а) с фонолошког становишта; б) с морфолошког становишта.

Од ученика се очекује да опишу сваки појединачни глас у склопу речи *саӣ* (*с* – зубни фрикативни сугласник, безвучни; *а* – вокал задњег реда, ниски; *ӣ* – зубни експлозивни сугласник, безвучни). Пожељно је контрастирати реч *саӣ* са, на пример, речју *раӣ*, како би лакше уочили улогу дистинктивних обележја фонема (да се ове две речи разликују само по фонемама *р* [сонант, алвеоларни звучни вибрант] и *с*). У вези с другим захтевом потребно је навести категоријална обележја речи *саӣ* (именица мушког рода у једнини, номинатив/акузатив).

в) Од колико се морфема састоји именица *саӣ*?

У овом случају важно је повезати морфолошки опис речи с њеном морфемском структуром. Наиме, лако је уочљиво да је на првом месту лексичка или коренска морфема, али ученицима може бити проблем идентификација граматичке нулте морфеме. Требало би, ипак, да знају да се именице мушког рода чији се основни облик (номинатив једнине) завршава на гласовно неиспуњени наставак (\emptyset) мењају по првој именичкој врсти, те да је облик акузатива једнак облику номинатива код именица ове врсте с обележјем неживо (*рад, зид, нож*).

У овој наставној ситуацији може се истаћи разлика између морфеме и лексема илустрована примерима *саӣ-* и *саӣ* (са нултом граматичком морфемом). Потребно је објаснити да је лексема самостална пунозначна јединица, која има своје морфолошке карактеристике и синтаксичке функције, на основу којих заузима место у лексичком и граматичком систему.⁶ Морфема као претежно несамостална јединица, нижег ранга

⁶ Рајна Драгићевић (2007: 35) дефинише лексему као језичку јединицу под којом се подразумевају сви граматички облици и сва значења једне речи. Према РСЈ, лексема *саӣ* има следећа значења: 1. (мн. сати, ген. сати) а. двадесетчетврти део дана, час. б. време, доба. б. временска јединица наставе, обуке, час. 2. (мн. сатови) направа за мерење времена, направа која показује време, часовник. Важна је још једна напомена. Реч *саӣ* је турског порекла, али се њено страно порекло више не осећа. Она је потпуно уклопљена у лексички систем српског језика и у деривацио-

од речи односно лексема, представља саставни део речи и носи одређену информацију.⁷ У овом случају то је информација појмовног типа садржана у лексичкој (коренској) морфеми *са̄ӣ-*. Лексичка (коренска) морфема има способност да учествује у стварању нових деривационих облика, нових лексема, који су са њом у формалној и семантичкој вези (*са̄ӣ-ић*, *са̄ӣ-ни*).

Проблем 2: Врсте морфема

а) Одреди врсте морфема које чине именицу *са̄ӣ* и придев *са̄ӣни*

Реч *са̄ӣ* састоји се од две морфеме: коренске или лексичке и граматичке (*са̄ӣ* + \emptyset). На основу граматичке морфеме речи се могу довести у обличку везу с другим речима јер је информација садржана у њој морфолошка и тиче се идентификације врсте и облика речи. Семантичка информација садржана је у лексичкој морфеми, која је општа, појмовна, идеографска. У овом споју граматичка морфема се директно везује за лексичку (коренску) морфему, што се још може илустровати и изведеним придевом *са̄ӣни* с морфемском структуром *са̄ӣ-н-и* у којој се нижу лексичка (коренска) морфема *са̄ӣ-*, суфиксална морфема *-н-* и граматичка морфема *-и*. Суфиксална морфема *-н-* и граматичка морфема *-и* чине придевски суфикс *-ни*.

На примеру нулте морфеме можемо проблематизовати однос између граматичког (флективног) наставка и суфикса као творбеног форманта. Наиме, граматички (флективни) наставак има важну улогу у одређивању парадигматске припадности једне речи јер носи информацију о њеном обележју рода, броја и падежа. Тако је реч *са̄ӣ- \emptyset* именица мушког рода, у једнини и у облику номинатива, за разлику од облика *са̄ӣ-и* односно *са̄ӣ-ов-и*, где је облички (граматички) наставак *-и* показатељ номинатива множине. У падежној парадигми граматички (облички) наставак имају важну функцију као обележја падежног облика (*са̄ӣ-а*).

ним процесима учествује комбинујући се са суфиксима домаћег порекла. Наиме, што позајмљеница има више значења и више деривата, она је прилагођенија нашем творбеном и лексичком систему (Драгићевић 2007: 33).

⁷ Према Даринки Гортан Премк (2004: 9), морфема је најмања језичка јединица, најчешће несамостална, која учествује у творби несамосталних и самосталних јединица лексичког система, односно која учествује у творби творбених и обличких основа, творбених форманата и лексема.

Нулти суфикс као творбени формант, као и други суфикси, учествује у творби деривата. И деривати, такође, имају сва морфолошка обележја на основу којих се сврставају у одређене морфолошке и деривационо-семантичке категорије. Дакле, нулти суфикс је творбено средство, али истовремено уноси у дериват и његова категоријална обележја (именица мушког рода у номинативу једнине). Појам нултог суфикса је неопходан на крају речи, нпр. у *пролаз-∅*, где он показује да је основа глагола *пролазити* постала самостална реч и омогућава поређење с другим изведеницама као *пролаз-ак* (Клајн 2003: 212). Овај проблем треба илустровати одговарајућим примерима у којима ће бити очигледан однос између простих немотивисаних речи које припадају парадигми прве именичке врсте (*сок, кос, восак, њесак*) и деривата првога степена (*илач од илакаћи, шрк од шркаћи, шайаћ од шайшаћи, рад од радићи*).

б) Упореди речи *саћ* и *рад* с морфолошког и творбеног становишта.

С морфолошког становишта ове речи имају иста категоријална обележја – именице мушког рода у номинативу једнине које се мењају по првој именичкој врсти. Њихова морфемска структура је идентична – то су двоморфемске речи (садрже лексичку [коренску] и граматичку [обличку] морфему). Међутим, реч *саћ* је проста, немотивисана, а реч *рад* представља дериват првога степена. Она је мотивисана глаголом *радићи*. У њеној творбеној структури разликујемо творбену основу (лексичка [коренска] морфема има функцију творбене основе), а дериват је изведен нултим суфиксом. Дакле, с морфолошког становишта нулта морфема представља граматички (флективни) наставак, а с дериватолошког аспекта има функцију суфикса – творбеног форманта. Она је елеменат творбеног процеса, и у таквом споју лексичка морфема постаје основа, обличка и творбена; као таква, она даље функционише и у сопственој парадигми (уколико се ради о променљивим речима) и у творби првостепених деривата (Гортан-Премк 2004: 10).

Нулти суфикс је специфичан будући да је једноморфемске структуре. Међутим, већина суфикса има бинарну структуру и састоје се од суфиксалне и граматичке морфеме. Суфиксална морфема преноси апстрактну семантичко-категоријалну информацију, а граматичка морфема преноси граматичке информације.

в) Од којих се морфема састоје речи: *радни, радник, предрадник*?

Ученици треба да се подсети поделе морфема, те их можемо упутити на школску граматику аутора Живојина Станојчића и Љубомира Поповића (2002: 68–74). Као припремни истраживачки задатак може им се задати да издвоје критеријуме на основу којих је извршена типологија морфема и информације о морфемама које су релевантне за аналитичке поступке. Резултате анализе, прегледности и систематичности ради, могу табеларно представити.

Критеријум за поделу морфема	Подела морфема	
Значење морфема	лексичка (коренска) морфема	
	деривациона (творбена) морфема	
	граматичка (флективна) морфема	
Положај морфема	префиксална морфема	
	лексичка (коренска) морфема	
	суфиксална морфема	
	граматичка (обличка) морфема	
Функција морфема	творбене (деривационе) морфеме	афикси (префикси, суфикси и спојни вокали или интерфикси)
	граматичке (флективне) морфеме	обличке морфеме

Као закључак, требало би истаћи да творбене (деривационе) морфеме служе за творбу или деривацију нових речи. Оне се додају на творбenu основу. Префикси учествују у префиксалној творби, суфикси у суфиксалној, а обе деривационе морфеме истовремено (у истом деривационом акту) учествују у префиксално-суфиксалној творби. Граматичке (флективне) морфеме служе за творбу нових облика и додају се на граматичку основу речи.

Проблем 3: Суфиксална морфема и суфикс као творбена јединица

а) Каква је морфемска структура суфикса као творбене јединице?

Рад треба наставити анализом примера. Тако су лексемом *саиш* мотивисани првостепени деривати: *саишић* и *саишница*. Деминутивно значе-

ње остварено је у споју творбене основе са суфиксом *-ић*.⁸ Суфикс *-ић* има двоморфемску структуру (*-ић-ø*). Носилац деминуције јесте суфикс (*-ић*), а граматички наставак одређује ову именицу у морфолошком погледу. Именица *сајћница* представља дериват првог степена, с именичком основом (*сајћ-ница*) и значењем 'који се односи на (одређене) сате'. Суфикс *-ница* има бинарну структуру: *-ниц-а*. Граматичка морфема *-а* одређује изведеницу као именицу женског рода која се мења по трећој именичкој врсти.⁹

Морфолошка анализа именице <i>сајћница</i>	граматичка основа	сатниц-	
	граматички (флективни) наставак	-а	
Морфемска анализа именице <i>сајћница</i>	лексичка (коренска) морфема	сат-	
	творбена (суфиксална) морфема	-ниц-	
	граматичка морфема	-а	
Творбена анализа именице <i>сајћница</i>	творбена основа	сат-	Дериват првога степенa Именичка основа + суфикс (сат- + -ница)
	творбени формант	-ница	

У морфемској анализи издваја се свака морфема, док се у творбеној анализи суфикс посматра као јединствени творбени формант, без издвајања граматичке морфеме.

⁸ Клајн (2003: 108) наводи да је *-ић* је по својој основној функцији деминутивни суфикс. Деминутиви се граде углавном од именица мушког рода, једнако за људска бића и за неживе појмове.

⁹ Именица *сајћница* изведена је суфиксом *-ница* уколико није од придева (Клајн 2003: 163). У том случају она би била другостепени дериват, с основом придева *сајћни* и изведена суфиксом *-ица* (*сајћн-ица*).

б) Размишљајмо о мотивационом смеру: *радиџи* → *рад* или *рад* → *радиџи*.

Паралелну морфемску и творбenu анализу потребно је применити на тежим примерима. Компликованији је модел с мотивним глаголом који у деривационом смислу има статус прости лексеме, и чију мотивациону везу с дериватом првога степена треба откривати заједно с ученицима.

Важно, често и недокучиво питање, односи се управо на утврђивање мотивационог смера у деривационим процесима. Као проблемско питање ученицима се може поставити следеће: да ли је глагол *радиџи* мотивисао извођење именице *рад*, или је именица *рад* мотивисала извођење глагола *радиџи*. За ову наставну ситуацију ученицима треба обезбедити потребне изворе – етимолошки речник и стручну литературу, како би самостално, али аргументовано дошли до прихватљивог решења.¹⁰

Но, како нам је основни циљ да оспособимо ученике да правилно спроводе морфемску и творбenu анализу, даље активности су управо том проблему посвећене.

Морфолошка анализа глагола <i>радиџи</i>	инфинитивна основа	ради-
	презентска основа	ради-
	облички наставак (за инфинитив)	-ти
Морфемска анализа глагола <i>радиџи</i>	коренска морфема	рад-
	граматичка морфема	-и-
	граматичка морфема	-ти
Творбена анализа глагола <i>радиџи</i>	прост немотивисани глагол, не подлеже творбеној сегментацији	

Вишеструку анализу (морфолошку, морфемску и творбenu) треба применити на примерима који припадају деривационом низу у којем је мотивна реч глагол *радиџи*: *радиџи* → *рад-∅* → *рад-ни* → *рад-ник* → *рад-ница* → *пред-радник* са значењем 'вешт радник који руководи групом радника које предводи у неком послу'.¹¹ У свим дериватима носилац значења је лексичка или коренска морфема *рад* 'обављање неке активности, неког посла'.

¹⁰ Корисно је да се ученици упознају с етимолошким речником Петра Скока (Скок 1971–1973), а од стручних радова препоручујемо Штасни 2010.

¹¹ Значење речи *предрадник* наведено је према РСЈ (2007).

Морфолошка анализа	Морфемска анализа	Творбена анализа
ради-ти	рад-и-ти	радити
рад-∅	рад-∅	рад-∅
радн-и, -а, -о	рад-н-и	рад-ни
радник-∅	рад-ник-∅	рад-ник
радниц-а	рад-ниц-а	рад-ница
предрадник-∅	пред-рад-ник-∅	пред-радник

На основу резултата анализе ученици треба да уоче разлике у сва три нивоа и да одреде информације које се саопштавају издвојеним елементима речи. Њихову пажњу треба посебно усмерити на творбену структуру деривата, суфиксе и префикс који се у њима јављају. Као што се тумаче информације садржане у морфемама, тако треба тумачити и значења које суфикси и префикси уносе у деривате. Тако нулти суфикс (-∅) учествује у творби именица од простих глагола, које, по правилу, означавају глаголску радњу (*рад, њруг, ход, кас, леи, њрк, б(иј)еј, лов, блуд, њост, раси, њок, мук, њлач, сњор, њов, кашаљ, њрејеш, шајаш* (Клајн 2003: 214). И деривирани глаголи, такође, по истом моделу граде именице (*њрењовар* од префиксираног глагола *њрењоварињи, исњовар* и сл.). Наставник треба да проблематизује мотивацију придева *радни* будући да се он може изводити и од именице и од глагола (Клајн 2003: 265). Проблем искрсава и када је у питању творбена сегментације лексеме *радница* – са суфиксом *-ица* као моционо образовање према именици мушког рода *радник* (Клајн 2003: 116), или са суфиксом *-ница* (*-ница* моциони суфикс према мушком *-ник*, што се јавља у великом броју речи, као што су *радница, рањница, власница* итд. (Клајн 2003: 163).¹²

Да ли је у питању префиксална (*њред-радник*) или префиксално-суфиксална творба (*њред-рад-ник*), проблем је који отвара лексема *њредрадник*.¹³ Решење које ученици предлажу мора бити аргументовано, а аргументација се заснива на творбеном значењу овог префиксала ('рад-

¹² Под моционим облицима могу се подразумевати само они именички деривати женског рода у чијој је основи цела именица мушког рода (*њрофесор* и *њрофесор-ка, вук* и *вуц-ица*).

¹³ Сматрамо, с обзиром на лексичко и творбено значење лексеме *њредрадник*, које се може изразити као 'радник који се налази пред свим другим радницима', да је ова реч настала префиксацијом.

ник који се налази пред свим другим радницима', или према Бабићу (1986: 332), 'виши радник') и теоријском образложењу чисте префиксалне творбе у којој префикси долазе на целу реч а твореница остаје у истој категорији у којој је и основна реч (Вавић 1986: 33). Потребно је дискутовати и о значењу које префикси уносе у семантички садржај својих префиксала. О просторном или временском значењу префикса *пред*-говоре Клајн (2002: 189–190) и Бабић (1986: 331–332). Ученике треба упутити на ове изворе и да на основу података до којих су у њима дошли истакну специфичност префиксала *пред*радика са становишта значења – лексичког и творбеног.

Проблем 4: Лексичка (коренска) морфема и творбена основа

а) Одреди (лексичку) коренску морфему у речима *радиџи* и *радик*, а затим означи творбену основу у речима: *раднички*, *израдиџи*, *израда*.

У речима *радиџи* и *радик* лексичка (коренска) морфема је *рад*. Она ће имати функцију творбене основе у дериватима првога степена: *рад-ник*. Међутим, у дериватима другог степена творбену основу чини лексичка (коренска) морфема којој се придружује део суфикса (без граматичке морфеме, као у примеру *радни-чки* → *који се односи на радника*). И у префиксалу *из-радиџи*, коренска морфема је *рад*, али са становишта творбе она није релевантна. Дериват *израда*, мотивисан префиксалом, има творбену основу мотивног глагола *израдиџи* и настао је суфиксацијом – додавањем суфикса *-а* (*израг-а*). Овај се дериват уклапа у парадигму изведеница глаголског порекла с префиксом (*госшава*, *гог(ј) ела*, *зарада*, *препрада*) (Клајн 2003: 16).

У схватању и терминолошком одређењу творбене основе, која је један од кључних дериватолошких појмова, постоје различити теоријски приступи и неуједначени термини, што се може неповољно одразити на наставу матерњег језика (Штасни 2008: 192).¹⁴ У наставној интерпретацији овог сложеног питања важно је јасно истаћи разлику између лексичке (коренске) морфеме и творбене основе. Стога је уводни део (морфемска структура и значења која се преносе одређеном врстом морфеме) у функцији схватања неопходности повезивања облика одређене језичке јединице с њеним значењем.

У складу са савременим теоријским приступом творби речи и лексичкој семантици, под творбеном основом се подразумева несамоста-

¹⁴ Детаљније о овом проблему видети у: Штасни 2008.

лан део лексеме који је способан за даље морфолошко-семантичко варирање и који у свом семантичком садржају, обавезно грамемски, категоријално одређеном, има било цео семантички садржај речи у којој се оформила као таква, било неки од делова тог садржаја (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 11).¹⁵ Изведеница садржи лексичко значење творбене основе, или део тог значења, те је њој аналогна, по значењу и функцији, лексичка (коренска) морфема која је у првостепеним дериватима на првом месту, а на другом је творбена морфема, на трећем граматичка.

Другостепени суфиксални деривати имају четвороморфемску структуру, одређеног линеарног поретка: на првome је месту лексичка (коренска), на другоme и трећем суфиксалне морфеме и на четвртоm је граматичка морфема (*зуб + ар + ск + и*). Творбена анализа исте лексеме као резултат даје *зубар + ски*. Прве две морфеме функционису као творбена основа преузета из првостепеног деривата *зубар*∅. Доказ је за ово семантички садржај основе (ГОРТАН-ПРЕМК 2004: 11).

3. ЗАКЉУЧАК. Наставу граматике српског језика могуће је унапредити применом савременог система проблемске наставе. При оперативном планирању наставе, потребно је из програмског садржаја одабрати погодне теме за ову врсту наставе и припремити проблемско-истраживачке задатке које ће ученици самостално и на основу извора (уџбеника, речника, стручне литературе и сл.), или уз наставникову помоћ и додатна тумачења, решавати и тако долазити до одређених сазнања.

У овом раду су само поједини елементи система проблемске наставе (постављање проблемских задатака) примењени у методичком приступу морфемској и творбеној анализи речи. Одабрани проблеми произилазе из природе веза која постоји између морфологије и творбе речи и њихове сродне терминологије јер обе науке проучавају сублексемске језичке јединице, морфеме и творбене форманте, као и законитости њихове расподеле. Тема је погодна јер отвара неколико важних питања о којима и у науци постоје различити приступи. То је на првом месту однос између:

а) простих речи и деривата првог степена због њихове бинарне структуре, посебно када је у њиховом саставу нулта граматичка морфема, односно нулти суфикс;

б) коренске или лексичке морфеме и творбене основе, посебно код немотивисаних речи и деривата првог степена;

¹⁵ О овом је проблему видети више у: ГОРТАН-ПРЕМК 1986.

в) суфиксалне морфеме с граматичком морфемом и суфикса као творбеног форманта, који је такође двоморфемске структуре, али се у творбеној анализи посматра као јединствена формална и семантичка целина.

Посебно погодна тема за развијање проблемске ситуације у вези с одабраним садржајем представља нулта морфема, и то као облички (флективни) наставак и творбени формант, као и утврђивање мотивационог смера код деривата првога степена, нарочито када мотивна реч има сложенију морфемску структуру од деривата (*радиши* и *раг*).

У начелу, проблемске ситуације треба заснивати на примерима који се могу тумачити на раличите начине (нарочито у деривацији), што ће довести до различитих решења, уз напомену да није потребно правити алтернативна тумачења тамо где их нема. Важно је да сваки одговор ученика буде аргументован, а најбоља аргументација ће се заснивати на тумачењу творбеног значења деривата и повезивању семантичких компоненти с творбеним формантима који су њихови носиоци.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГАЈИЋ 2005: Оливера Гајић. Евалуација примене иновативних модела проблемске наставе. *Развој система васпитања и образовања у условима транзиције*. Филозофски факултет у Новом Саду, 290–303.
- ГОРТАН-ПРЕМК 1986: Даринка Гортан-Премк. О семантичком односу деривата према творбеној основи. *Научни састај слависта у Вукове дане*, 16/2, 101–107.
- ГОРТАН-ПРЕМК 2004: Даринка Гортан-Премк. *Полисемија и организација лексичкој система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ДРАГИЋЕВИЋ 2007: Рајна Драгићевић. *Лексикологија српској језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- КЛАЈН 2002: Иван Клајн. *Творба речи у савременом српском језику. Први део – слањање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- КЛАЈН 2003: Иван Клајн. *Творба речи у савременом српском језику. Други део – суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Матица српска, Институт за српски језик САНУ.

- НИЧКОВИЋ 1970: Радисав Ничковић. *Учење љуштем решавања проблема у настави*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ПЕТРОВАЧКИ–ШТАСНИ 2010: Љиљана Петровачки, Гордана Штасни. *Методички системи у настави српског језика и књижевности*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- ПОПОВИЋ 2004: Љубомир Поповић. Табеларни метод анализе дефиниција и дефиниционих комплекса и његова примена на дефиниције граматике и њених дисциплина. *Научни састанак слависта у Вукове дане, Терминолошка стандардизација лингвистичког опису савременог српског језика*, број 3, 9–93.
- РСЈ 2007: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- СТАНОЈЧИЋ–ПОПОВИЋ 2002: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић. *Грамматика српског језика – уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ШТАСНИ 2008: Гордана Штасни. *Творба речи у настави српског језика*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- ШТАСНИ 2010: Гордана Штасни. Мотивациони смерови у деривационим процесима. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIII/2, 89–97.

- БАБИЋ 1986: Stjepan Babić. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Globus.
- DELISLE: Robert Delisle. *How to Use Problem-Based Learning in the Classroom*. Интернет, доступно на <http://www.ascd.org/publications/books/197166.aspx>, приступљено 20. 12. 2016. године.
- РОСАНДИЋ 1998: Dragutin Rosandić. *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- СКОК 1971–1973: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- СУБОТИЋ 2005: Ljiljana Subotić. *Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije.
- ЅИПКА 1998: Danko Šipka. *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

Gordana Štasni

MORPHEMIC AND DERIVATIONAL ANALYSIS -
A PROBLEM APPROACH

Summary

The paper points at the possibility of applying a contemporary methodological system, which is based on the problem-solving learning, in Serbian language classes. A methodological model based on the elements of this system has been developed on the basis of one of the important issues which students in the secondary school practice have been facing, and that is the word segmentation according to the morphological aspect, i.e. according to the word formation aspect. The very concept of a morpheme is very abstract to students, and the practice often shows the equation of morphological and morphemic word analyses with the word formation one, as well as failure to differentiate between the stem and derivational root of the word, the suffixational morpheme and a suffix as a derivational formant, which definitely can present a good starting point for a creation of a problem situation during the elaboration of this educational activity. The focus of the paper has been on a methodological model which incorporates different types of problem tasks, which represents only one segment of this complex methodological system, but which can be of use to teachers in their concrete work with their students. The choice of a topic which will be methodologically interpreted in such a way is extremely important. The most advisable thing would be to derive the problems of both theoretical and practical nature should out of the very linguistic content, and to base the students' activities on logical operations, i.e. inductive and deductive reasoning, comparison, establishment of analogies, and analytical and synthetic methods.

Keywords: problem-solving learning, morphemic analysis, word formation analysis, Serbian language.